

A kényszerintézkedések a büntető eljárási jog rendszerében

1. Az utóbbi időben, lényegében az utóbbi évtizedben a bűnügyi helyzet romlásának vagyunk tanúi. A bűncselekmények számszerű emelkedése mellett a bűnözés szerkezete is kedvezőtlenül alakul. Mindezek részletezésére most nem szükséges kitérnünk, hiszen e helyzet értékelése és elemzése hivatalos állami dokumentumokban, a jogirodalomban, de a mindennapokban is jelen van. Ugyanebben az időszakban nőtt a szabadságvesztésre ítélték és ezen belül a végrehajtható szabadságvesztés-büntetések száma. Ez a növekedés a helyzet ismeretében részben indokolható.

Magas a személyi szabadság megvonásával járó eljárási kényszerintézkedések száma és aránya is. A vádemeléskor a vádlottak 13%-a volt előzetes letartóztatásban. Az arány magas voltára valójában a szabadságvesztésre ítélték számával való összevetés ad jellemző képet. E relációt tekintve, lényegében a vádlottak igen nagy részét, némely területen negyedét érintette hosszabb vagy rövidebb tartamú szabadságelvonás az eljárás során. Helyesen emeli ki *Király Tibor* azt a tényt, hogy „a végrehajtható szabadságvesztésre ítélt minden második ember az ítéletet letartóztatásban várja”.¹

Az arány még kedvezőtlenebb, ha figyelemmel vagyunk a ténylegesen kiszabott szabadságvesztések belső arányaira. A ma is jellemző büntetési gyakorlatból kiemeljük azt, hogy az évi mintegy 15 000 végrehajtható szabadságvesztésre ítélttel szemben a két évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték száma alig haladja meg a 2000 főt.

2. Az adatok differenciált elemzése után kérdéses, hogy gyakorlatunk teljesen megfelel-e az 1976. évi 8. sz. tvr-rel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának. Közlebről annak az alapvető rendelkezésnek, hogy: „Az általános szabály ne legyen az, hogy az ítélethozatalra váró személyt őrizetben kell tartani” (9. cikk 3. pont). Kétségtelen, hogy a személyes szabadságot érintő kényszerintézkedések növekedésének aránya az ismertté vált bűncselekmények, illetve az ismertté vált elkövetők növekedésének arányát nem éri el, mégis igen magasnak tekinthető. Az 1985. év első felében a fővárosban a gyanúsítottak 25%-ával szemben alkalmaztak őrizetbevételt vagy előzetes letartóztatást. Más területen pl. Nógrád, Tolna és Hajdú-Bihar megyében ez az arány 8–9%. „Esetenként az is észlelhető, hogy az elrendelésben — az őrizetbevétel elrendelésében — nyomozástaktikai megfontolások is közrejátszanak” — mondja *Iglói József*.²

Az egyéb kényszerintézkedések, így pl. a lakhelyelhagyási tilalom, az ideiglenes kény-

¹ *Király Tibor*: A büntető eljárási jog alkotmányos szabályozása. In Az eljárási jogok az alkotmány rendszerében. MTA Államtudományi Kutatások Programirodájának kiadványa Bp., 1986. 69–70. p.

² Konzultáció a személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekről. Belügyi Szemle 1985. évi 11. sz. 30. p.

szergyógykezelés, az elővezetés számszerűen és arányában lényegében változatlan, viszonylag alacsony szinten állandósult.

A személyes szabadság elvonásával nem járó további kényszerintézkedések — a lefoglalás, a motozás, a házkutatás, a szemlének való alávetés stb. — alakulásáról nincsenek statisztikai adatok, statisztikai adatgyűjtés csak a zár alá vételről folyik. Ez annál inkább feltűnő, mert más, garanciális szempontból kevésbé lényeges eljárási adatokat statisztikai megfigyelés kísér. Úgy tűnik, hogy az utóbb említett kényszerintézkedések a figyelem körén kívül esnek. Ez a szemlélet és ez a gyakorlat kifogásolható. Nehezen magyarázható, hogy a bűnüldözési és igazságszolgáltatási szervezetek e kényszerintézkedések jelentőségét oly mértékben lebecsülik, hogy még számszerű alakulásáról sem gyűjtenek rendszeresen adatokat. Más oldalról azt a rendszeresen és visszatérően hangoztatott megállapítást találjuk, amely szerint a bűnüldözési és igazságszolgáltatási szervek munkaterhe igen nagy, leterheltségük már-már elviselhetetlen. Romlott a nyomozás eredményessége és az ítélkezés időszűrősége.

3. E két körülmény együttes és valóságos, egymástól nem független fennforgása folytán kialakult kedvezőtlen helyzetben kérdés: egyáltalán időszűrő-e a büntető eljárási kényszerintézkedésekkel foglalkozni. Más szóval: ebben a helyzetben nem inkább a nyomozás eredményességének javítása, általában a büntető eljárások hatékonyságának növelése-e az elsődleges cél? E célok érdekében nem kellene-e engedményt tenni a kényszerintézkedések alkalmazása terén, akár a garanciák rovására is?

Lehetséges továbbá olyan nézet is, amely szerint az eljárási eredményesség alacsony szintje éppen a garanciák túlzott tiszteletére vezethető vissza. Kifejezetten e feszültségek feloldására, a garanciák korlátozását sürgető hivatalos nyilatkozat nem hangzott el. A bűnözés csökkentésére a komplex megelőzésre való törekvés az általánosan elfogadott és ajánlott módszer. Bizonyos türelmetlenség, főleg a szakmán kívüli türelmetlenség azonban már észlelhető. A jogi felelősség újbóli és eltúlzott favorizálása, egy újabb Be-novella tervezetének egyes — szakmai körökben ismertté vált — rendelkezései nem teszik megalapozatlanná aggodalmunkat. A gazdasági helyzet romlása, stagnálása is hordoz veszélyeket. Ilyen jelenségekre, a külső „fegyelmező” eszközök megerősödésére találunk példát a legutóbbi időszak munkajogi szabályozásában is.

A garanciák esetleges korlátozásával kapcsolatos kérdésre egyértelműen nemmel kell válaszolnunk. E „nem” kimondásához nem kell különösebb bátorság, annál kevésbé, mert hangos „igent” sem mondott eddig senki. A valódi feladat az, hogy a hangosan kimondott „nemet” meggyőzően, részletesen megpróbáljuk indokolni. Erre a részletes indokolásra az előzőkből következően azért is szükség van, mert a kényszerintézkedések viszonylag magas száma, az alkalmazásuk, fenntartásuk gyakorlatában bizonytalanságok, ritkábban törvénysértések ma is tapasztalhatók.

A téma részletes vizsgálatát, a helyzet alapos feltárását és a teendők meghatározását, vagy esetleg de lege ferenda javaslatok előterjesztését többek között az is indokolja, hogy a nagy munkateher miatt, vagy arra való hivatkozással olyan gyakorlat alakulhat ki, amely a garanciák rovására keres megoldást, különösen ha a hatóságokat az eredményesség alacsony szintje miatt tartósan és sok oldalról éri bírálat. Nem alaptalan az az aggodalom sem, amely attól tart, hogy a feszültségeket az eljárási törvény módosítása útján úgy kísérlik meg levezetni, hogy a garanciális szempontok szorulnak háttérbe. Mint utaltunk rá, erre bizonyos értelemben példát mutat a most szőnyegen levő Be-novella tervezete is.

Nem tagadható, hogy az egész kérdéskör komplex vizsgálatát az is érthetővé teszi, hogy a büntető eljárási kényszerintézkedések szabályozása meglehetősen régi hagyományos és kitaposott utakat követ, sőt talán konzervatívnak is mondható. A hatályos szabályok nem ismernek elégséges számú átmeneti, helyettesítő intézményt, amely újszerű intézmények a legsúlyosabb korlátozásokat bizonyos esetekben mellőzve, biztosítanák a most csak sza-

badságelvonással elérhető büntető eljárási célokat. E körben az óvadékra, a kezesség különböző lehetőségeire és hasonló intézményekre gondolunk.

4. Aligha tűr halasztást az alkotmányos garanciák egységének megvalósítása, a mainál szélesebb körű és átgondolt kodifikálással. Ez a kodifikáció két okból is időszerű. Részint a szabadságjogok pontos rögzítése végett, másrészt azért, hogy a sokoldalú és minél teljesebb körű alkotmányos szabályozás mintegy keretet adjon a személyes szabadságnak és a személy integritásának eljárási jogszabályokkal való korlátozásához. Ennek az alkotmányos keretszabályozásnak, a legsúlyosabb kényszerítő eszközöket is joggal igénylő büntető eljárásban a jelentősége kiemelkedően fontos.

Az utóbbi időben megélénkül az e témakört érintő vita a jogirodalomban is. Ez az élenkülés véleményünk szerint két forrásból táplálkozik. Az egyik forrás az igazságszolgáltatásra nehezedő munkateher helytelen irányú feloldásának veszélye. A másik forrás az eljárási kényszerintézkedések és ezekkel együtt a garanciák korszerűsítésének, differenciálásának igénye. A garanciák alkotmányos problémája és a korszerűsítés igénye nemcsak a büntető eljárási jog terén időszerű. Hasonló törekvések és elgondolások tapasztalhatók a polgári eljárási jog és az államigazgatási jog körében is.³

5. A József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Büntetőjogi és Büntető Eljárási Tanszéke és az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Karának Büntető Jogtudományi Tanszéke — a Magyar Jogász Szövetség Csongrád megyei szervezete és a Szegedi Akadémiai Bizottság támogatásával — 1986. december 18—19-én Szegeden tudományos tanácskozást tartott az eljárási kényszerintézkedések témakörében.⁴ 1985-ben a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekről rendezett konzultációt a Belügyi Szemle Szerkesztősége is.⁵ Ugyanakkor *Bócz Endre* tanulmányában többek között a korszerűsítést sürgette és szót emelt több felesleges bürokratikus szabály ellen.⁶

A személyiségi jogok védelmének problémái természetesen az eljárási jogokon kívül is felvetődnek. Az integritásba való beavatkozás új területéről olvashatunk a számítógépes nyilvántartások alkalmazási kérdései kapcsán *Kilényi Géza* tollából.⁷

Csak terjedelmi okokból nem térünk ki a büntető eljáráson kívüli, általában az államigazgatási jog körébe sorolt, már klasszikusnak nevezhető kényszerintézkedések részletes tárgyalására. Leszögezzük azonban, hogy e témakör legalább annyira fontos, mint a garanciákkal jobban körülbástyázott büntető eljárási kényszerintézkedések problémája. Az államigazgatási területre tartozó kényszerintézkedéseket a következők jellemzik: alkotmányosan szinte szabályozatlanok, gyakran alacsony szintű jogszabályokban jelennek meg a személyi szabadság viszonylag rövidebb elvonását, korlátozását, vagy más jogok korlátozását jelentő kényszerintézkedési lehetőségek. Garanciális rendszerük, így az alkalmazó hatóságok minősége, szintje, ellenőrzése rendszerint kidolgozatlan, de biztosan állítható, hogy nem átgondolt. Nem megnyugtató az alkalmazásukhoz megkívánt eljárás, annak bizonyítási rendszere, de kívánivalót hagy pl. az időtartamukra, az ismételt alkalmazásukra vonatkozó szabályozás és a velük kapcsolatos jogorvoslati rendszer is.

³ Lásd a részletekre: *Farkas József, Király Tibor, Szamel Lajos* tanulmányait: Az eljárási jogok az alkotmány rendszerében c. tanulmánykötetben.

⁴ Három referátum vitájára került sor: *Grubač Momčilo*: Eljárási kényszerintézkedések a jugoszláv büntető eljárásban; *Fejős István*; A dolgok elleni kényszerintézkedések a jugoszláv büntető eljárásban; *Hofszang József*: Büntető eljárási kényszerítő intézkedések.

⁵ Belügyi Szemle 1985. évi 11. sz. 27—35. p. E konzultáció során *Diczig István, Iglói József, Király Tibor* és *Vágó Tibor* fejtette ki véleményét.

⁶ *Bócz Endre*: A nyomozás és a letartóztatási határidők meghosszabbításáról. Belügyi Szemle 1985. évi 10. sz. 8—13. p.

⁷ *Kilényi Géza*: Informatika — közigazgatás — jogi szabályozás. Valóság, 1986. évi 11. sz. 11—24. p.; *Sajó András*: Látszat és valóság a jogban. Bp., 1986. 157. p.

Azt mondhatjuk, hogy amint megjelentek és virágoznak az ún. „kis büntetőjogok” — a szabálysértési eljárás, egyéb bírságolási eljárások —, úgy jelentek meg a „kis büntető eljárási jogok is”. Ezek az eljárások többé-kevésbé átveszik az eljárási kényszerintézkedéseket is. E tükörképszerű kényszerintézkedések sorában csak példaként említjük a szabálysértési eljárást, ahol a szabadságelvonás intézménye őrizet címén megtalálható és tizenegy napig is terjedhet. De ismer a szabálysértési eljárás a házkutatáshoz, motozáshoz stb. hasonló kényszerintézkedéseket is.

Hasonló eszköztára van a rendőrségnek mint államigazgatási, rendészeti hatóságnak a szabálysértési eljáráson kívül is. Számos más hatóság is rendelkezik a személyes szabadságot érintő kényszerítő eszközökkel anélkül, hogy a garanciális rendszer ezen a területen kiépített lenne.⁸

6. A büntető anyagi jog és a büntető eljárási jog egymáshoz való viszonyáról, lényegében a tartalom és a forma kapcsolatának közismert tételéről e tanulmány keretei között, az utalásokon túl nem indokolt bővebben foglalkozni. Azt azonban feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a büntető anyagi jogviszony mindig csak büntető eljárási jogviszonyban realizálódhat. Ez a garanciák legfontosabbika. E kapcsolat az alkotmányos szabályoktól a büntető eljárás alapelvein és tételes rendelkezésein keresztül nyer megfogalmazást, jórészt garanciális okokból. Az állam büntetőjogi igényét az eljárási jogban az officialitás és a legalitás szabályai jelenítik meg, realizálják. Látszatra a büntető anyagi jogviszony, keletkezésében, fontosságában és más szempontból is megelőzi az eljárási jogviszonyt, amely utóbbi az előzőt csak szolgálja és kiszolgálja. Valóban első tekintetre a viszony ilyen egyszerű szerkezetűnek is tűnik. Közelebbről nézve azonban, „az államnak a büntetőjogi büntetésre formált joga”, illetve annak érvényesülése egyáltalán nem független más körülményektől. Így elsősorban a rendelkezésre álló és e feladat megoldására specializált apparátusok teljesítőképességétől és más, főleg a törvényalkotás során fontos szempontoktól.

A büntető anyagi jogviszony tudományos kidolgozottsága nem mondható mindenben megnyugtatónak vagy véglegesnek. Mivel ez a kérdés mind a büntetőjog elméleti kérdéseként, mind jogelmélet problémájaként felfogható és így is jelenik meg, némi túlzással azt mondhatjuk, hogy mindkét most említett szakterület érinti ugyan a jogviszony problematikáját, de egy kissé mellékesen kezeli. A modern magyar jogirodalomban csak a legutóbbi időben történtek jelentős erőfeszítések e jogviszonyok jogelméleti-jogszociológiai megközelítésű feldolgozására; *Kulcsár Kálmán, Peschka Vilmos, Sajó András és Szabó András* ez irányú munkásságára hivatkozunk.⁹

A már hivatkozott jogelméleti, jogszociológiai eredmények a jogalkotásban, de a jogtudomány más területein és a gyakorlatban is csak kevésbé hasznosultak. Némi túlzással azt állíthatjuk, hogy az elmélet, valamint a jogalkotás és a jogalkalmazás elemek egymás mellett, vagy a hatás csak igen áttételesnek tekinthető. A hazai eljárásjogi irodalomban *Szabóné Nagy Teréz* munkásságának központját képezte a büntető eljárás hatékonyságának vizsgálata.¹⁰

⁸ Részletesebben erről *Király Tibor*: A büntető eljárási jog alkotmányos szabályozása, i.m. 64—65. és 71—73. p.; *Biró Endre*: A szabálysértési őrizet meghosszabbításának törvényességi problémáiról. *Belügyi Szemle* 1985. évi 11. sz. 60—63. p.; *Máté Gábor—Szabó András*: A szabálysértési jog a problémái. *Belügyi Szemle* 1986. évi 7. sz. 18—24. p.; *Szűk László*: Helyzetkép a pártfogó felügyeletről. *Belügyi Szemle* 1985. évi 1. sz. 34—35. p.; *Ocskószky János*: A rendőrhatalom kényszerintézkedések alkalmazásának szemléleti kérdései. *Belügyi Szemle* 1985. évi 6. sz. 67. p.

⁹ Lásd különösen: *Kulcsár Kálmán*: Társadalom, gazdaság, jog. Bp., 1982., uő.: Politika és a jogalkotás Középkelet-Európában. Magyar Tudomány 1983. 2. sz., uő.: A jog mint ideológia: Állam- és Jogtudomány 1981. évi 1. sz., *Sajó András*: Szociológiára épülő jogalkotás? Magyar Tudomány 1985/b. 2. sz., uő.: Látszat és valóság a jogban. Bp., 1986., *Szabó András*: Bűnözés — ember — társadalom. Bp., 1980.

¹⁰ Alig történik valami — a jogelméleti mélységű megalapozás ellenére a gazdaságban a jogi szabályozás fetiszizálása terén, jóllehet az előbbi szerzőkön kívül *Sárközy Tamás, Wiener A. Imre*

7. A büntetőjog tételes szabályozása azonban az eljárási jogra más szempontból is hatással van. Ez a hatás látszatra csak a büntető anyagi jogi kodifikáció szempontjából lényeges, ám ennek rendszerint messzemenő, közvetlen kihatása van az eljárási jog szabályozására, szabályozásának rendszerére is. Ha csak a bűncselekmény-fogalom szabályozásának történetét tekintjük át, ez a hatás egyértelműen bemutatható. Az egységes bűncselekmény-fogalomhoz, a büntetthez egységes eljárási rend illik és tartozik. A bichotomikus, netán a trichotomikus szabályozás már egészen másfajta eljárási rendet, intézményeket enged meg, tesz lehetővé vagy egyenesen követel. De ez a hatás nemcsak egyirányú. Feltehetjük a kérdést úgy is, vajon a bichotomikus rendszer restaurálásánál az igazságszolgáltatás szervezeteinek teherbíró képessége, az optimalizálásra irányuló törekvések nem játszottak-e igen fontos szerepet.

A dekriminalizáció és a depónalizáció meg-megújuló hullámairól is nehéz kimutatni, hogy elsősorban jogelméleti, anyagi jogi okai voltak-e vagy fordítva, e törekvések a bűnüldözési apparátus és a klasszikus értelemben vett igazságszolgáltatás hatékonysági vagy teherbírási képessége által voltak inkább meghatározottak, nem inkább ezeknek az apparátusoknak a kapacitászavaraiban kereshetők a változtatások okai?

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk: valószínűleg az utóbbi ok és érdek volt a lényegesebb. Az már más kérdés, hogy ez a dekriminalizáció rendszerint bántortalan és nem jelent depónalizációt is. Ahogy *Sajó András* írja: „...a dekriminalizálás még nem delegalizálás, a jogi fórumok és az állami normák kiiktatása...”¹¹ Hasonlóan ír a dekriminalizálás bántortalanságáról *Bittó Márta* is.¹² *Máté Gábor* és *Szabó András* pedig a szabálysértés történeti kialakulása kapcsán érinti a kihágás sorsát és a szabálysértési eljárás garanciális problémáit.¹³

8. Már szoltunk a büntetőjog és a büntető eljárásjog szoros kapcsolatáról, e kapcsolat jellemzőiről és kölcsönhatásairól, de arról is, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás kötelező érvényesítését, a büntető eljárási jog, a legalitás és az officialitás parancsa útján teljesíti. A büntető eljárás és a büntető eljárási jog, a büntetőjoggal való szoros összefüggésen túl, önmagában is összefüggő rendszer. Egymásra épülő szervezetek által működő és működtetett rendszer. Ennek csak egy részét, bár kiemelkedően fontos részét alkotja az a rendszerint hatósági cselekvési lehetőség, amelyet kényszerintézkedésnek nevezünk. A kényszerintézkedések jogi szabályozása nem független az eljárási szabályok egészétől, sőt azokkal igen szoros, szerves a kapcsolata. Bizonyos relatív önállóságot és sajátosságot azonban mutatnak a kényszerintézkedések is.

A kényszerintézkedések szabályainak viszonylagos önállóságát és majdhogynem változatlanosságát nyilván az okozza, hogy a kényszerintézkedések által érintett vagy korlátozott alkotmányos jogok, és e jogok megfogalmazása az utóbbi évszázadban alig változott. A szabályozás megváltoztatása, amennyiben az a garanciák rovására történne, politikailag kedvezőtlen helyzetbe hozná a hatalom gyakorlóit. Inkább a szabályok megkerülésének lehetünk tanúi. Válsághelyzetben a megoldás pl. a rögtönbíráskodás különös szabályainak a bevezetése és alkalmazása, vagy a bírósági út megkerülése az internálás intézménye útján. Erre a helyzetre az a jellemző, hogy a büntető eljárás klasszikus szabályai mellett jelennek meg a különleges szabályok anélkül, hogy az eljárási kódex szabályainak formális változtatására sor kerülne. Ez a helyzet most maradjon vizsgálódásaink keretein kívül.

és mások jelentős műveket szenteltek a jogi szabályozás tökéletesítése és hatékonysága kérdésének. *Szabóné Nagy Teréz*: A büntető igazságszolgáltatás hatékonysága. Bp., 1985.

¹¹ *Sajó András*: Látszat és valóság a jogban i. m. 158. p.

¹² *Bittó Márta*: Tanulmányok a közigazgatási büntetőjog és büntető bíráskodás köréből. A Közigazgatás Fejlesztésének Tudományos Vizsgálata Programirodájának kiadványa. Bp., 1984. 110—120. és 153—160. p.

¹³ *Máté Gábor—Szabó András*: i.m. 18—24. p.

Lehetséges, hogy változatlan törvényi szabályozás mellett is a kényszerintézkedések alkalmazása gyakoribbá válik, emelkedő számú és arányú, vagy éppen csökken. E hullámnak már számos esetben lehettünk tanúi, az utóbbi 20—30 év során is. Ezek a változások konszolidált viszonyok között is megfigyelhetők. Ez a hullámszám bekövetkezhet jogpolitikai koncepció változásánál, sőt ennél kisebb jelentőségű, pl. gazdasági vagy kisebb politikai változásoknál is. Befolyásolhatja ezt az arányt a bűnüldözés taktikájának változása is. Találhatunk — csak részben indokolható — eltéréseket egyes közigazgatási területek összehasonlítása során is. Szó volt már arról, hogy az utóbbi időben Budapesten a gyanúsítottak 25%-ának vonták el hosszabb-rövidebb ideig a szabadságát a nyomozás során. Ugyanebben az időben Nógrád, Tolna, illetve Hajdú-Bihar megyében ez az arány a 8—9% körül volt. Ezt a jelentős eltérést sem a bűnügyi fertőzöttség, sem a bűnözés szerkezeti különbsége nem indokolja.

Az officialitás és a legalitás valóságos érvényesülésének tárgyalása előtt utalunk arra, hogy a latentia-kutatások terén ismereteink jelentősen gyarapodtak. Ma már elfogadott az a nézet, hogy a valóságos bűnözés és az ismertté vált, a regisztrált bűnözés közötti eltérés jelentős; a valóságos bűnözés többszöröse, egyesek szerint sokszorososa is lehet a regisztrált bűnözésnek.¹⁴ Bár nem független a bűnüldözési stratégia és taktika a valóságos bűnözéstől, mégis azt kell mondani, hogy erre a taktikára a latens bűnözés hatása igen nehezen, csak áttételesen mutatható ki és aligha bizonyítható.

A büntető eljárási szabályok nem hagynak kétséget abban a kérdésben, hogy az officialitásnak és a legalitásnak maradéktalanul érvényesülnie kell — néhány törvényi kivételtől eltekintve. A Be 2. §-ának szabálya egybehangzó az előző eljárási kódexek szabályozásával: „A büntetőügyekben eljáró hatóságok az e törvényben megállapított feltételek fennállása esetén kötelesek a büntető eljárást lefolytatni”. *Szabóné Nagy Teréz* a legalitást szélesebb értelemben használja. Véleménye szerint: „A legalitás a büntetőjogban, tehát mindenképpel előtti kodifikációs elv... a differenciálással és a dekriminalizációval együtt kell érvényesülnie... a szocialista büntetőjog és büntető eljárásjog feladata egyaránt a büntető védelem biztosítása, amelyre az állampolgároknak... alanyi joguk van.” A szerző ismeri az ún. állami opportunitást, az eljárás mellőzése és az elterelés körében.¹⁵ Rendszerében az officialitás mint a legalitás része jelenik meg, így az officialitás lényegében a büntetőjog alkalmazására vonatkozó parancs. A Be indoklása és kommentárja nem tesz ilyen különbséget, lényegében csak az officialitás fogalmát ismeri és tárgyalja. A régebbi tankönyvek, így *Angyal, Finkey, Vámbéry* különbséget tettek az officialitás — az eljárás megindításának kötelezettségét értették rajta — és a legalitás között — amelyen az ügyész vádemelési kötelezettségét értették —.¹⁶

Ez a kötelezettség azonban a valóságban az ún. állami opportunitás esetein kívül — amikor a törvény tesz kivételt az eljárási kötelezettség alól — igen széles körben nem érvényesül. Nevezzük ezt „valóságos” opportunitásnak. Ez alatt azt értjük, hogy az eljárásra köteles hatóság, bár értesül a bűncselekményről, nem indít eljárást, avagy „nem is akar értesülni a bűncselekményről”. *Sajó András* így fogalmaz: „Ha egy szervezet számára a kezelhető feladat megnő, a szervezet növelheti a megoldásra fordítható erőforrást, vagy a problémát más szervezettel igyekszik megoldatni. Ennek ellentetikája: a problémát — ha nincs erőforrás — korlátozzák... vagy csak annyit és olyan információt engednek

¹⁴ *Korinek László*: A latens bűnözés vizsgálata, Pécs, 1984. Kandidátusi értekezés; *Gödöny József*: A társadalmi gazdasági fejlődés és a bűnözés. Bp., 1976. 26—38. p.

¹⁵ *Szabóné Nagy Teréz*: A büntető igazságszolgáltatás hatékonysága, 35—40. p.

¹⁶ Hasonlóan használják a fogalmakat *Balogh Jenő—Eduv Illés Károly—Varga Ferenc*: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. I—III. 2. kiadás. Bp., 1910. 251—257. és 453—455. p. Ilyen megkülönböztetést találunk *Auer György és Mendelényi László* kommentárjában is: A bűnvádi eljárási jog. I—VI. Bp. 1930—1934. V. kötet. 61—75. p.

beérkezni, amelyek befogadására a szervezeti egységek felkészültek. Minden említett szervezeti reakció lényege: a probléma kezelhetővé egyszerűsítése, a leegyszerűsítéssel pedig a bizonytalanság csökkentése..., ami könnyen balesethez, katasztrófához, csapáshoz vezethet. E csapások a visszacsatolás klasszikus formái: ilyen esetben kívülről változtatják a szervezet percepcióis feltevéseit.”¹⁷ E szerző egyáltalán nem áll egyedül ezzel a véleményével. *Szabó András* szerint: „Amire bűnözésként a társadalomnak reagálnia kell, azt feltétlenül meg is teszi, feltéve, hogy nem borult fel a normális viszony a két rendszer között... a lényeges tehát nem a látens és felderített, vagy elbírált büntettek különbsége, hanem a célirányos gyakorlat, amely a kriminalizálást gyakorlatilag szelektáltan hajtja végre, hivatalosan nem tesz bűnözővé. A lényeg tehát éppen a gyakorlat mulasztása... ahol tehát a gyakorlati bűnüldözés munkaterhei ezt megengedik, szükségszerűen megnő az észlelési valószínűség a másodlagos észlelésű bűnözés körében”¹⁸

Ha a bűnüldözés hivatalos gyakorlatának e „korrekciós” mechanizmusát figyelmen kívül hagynánk, úgy tagadnánk a valóságot.

9. A feltárt, megismert bűnözés utóbbi évtizedben bekövetkezett számszerű növekedését megítélésünk szerint nem a felderítési-észlelési gyakorlat kedvező irányú változására vezethetjük vissza. Nem tagadhatjuk ugyan egy-egy időszakokban, egyes területeken és néhány büncselekmény vonatkozásában azt, hogy ilyen okok is közrejátszhatnak. Ilyen helyzetet eredményezhetett pl. a gazdasági rendőrség megszervezése és működése.

A mai gyakorlatban azonban inkább az „elhárítási mechanizmus” munkál. A már említett nagy munkateherre való hivatkozásra csak néhány példa, néhány megnyilatkozás álljon itt. *Szabó András* a bűnözésprognózishoz kapcsolódóan veti fel, hogy „egy szervezet-szociológiai működésvizsgálatra van tehát szükség, ami számításba veszi a létszám-viszonyokat, az állomány valószínű munkaterheit, szervezeti felállását és működés stratégiáját.”¹⁹ *Bócz Endre* a letartóztatási határidők meghosszabbítására, többek között a rendőrségi ügyészégi és bírósági munkateher nagysága miatt tesz javaslatot. Javasolataival általában egyetérthetünk, de az általa ajánlott néhány megoldás a garanciákat sértheti.²⁰ *Szabó Endre* a rendőrségi létszámihiány és a túlterheltség tárgyalása mellett a következőket írja: „Defenzívá vált a bűnüldözés, pl. a saját kezdeményezésű ügyek, az üzletszerű kéjelgés és egyéb parazita jellegű büncselekmények várnak sorsukra vizsgálói kapacitáshiány miatt.”²¹

10. A most vázolt helyzet két szempontból befolyásolja a büntető eljárást és ezen belül a kényszerintézkedések alkalmazását. Ha a büntető eljárásban közreműködő hatóságok nem képesek tartósan a velük szemben támasztott követelményeknek eleget tenni, úgy a felderítés, az eljárás eredményessége számottevően romlik. Ekkor nagy valószínűséggel csökkenteni fogják „észlelési intenzitásukat”. Ez egy bizonyos határig lehetséges. A közrend fenntartása érdekében azonban — a közvélemény nyomásának is engedve — az „észlelt” büncselekmények miatti eljárásokban valószínűleg nagyobb „szigor” fognak alkalmazni. Az is valószínű, hogy elsősorban a legsúlyosabb büncselekmények felderítésére koncentrálnak. Ez a nagyobb szigor a felderített büncselekmények esetén, kézenfekvővé teszi a kényszerintézkedések, ezen belül a személyes szabadság megvonásával járó kényszerintézkedések gyakoribb alkalmazását. Bár e helyzet fennállását egyértelműen nem tudjuk bizonyítani, bizonyos elemeit nem tagadhatjuk, sőt észleljük is. Ennek a gyakorlatnak potenciális veszélye aligha kíván részletesebb indokolást.

¹⁷ *Sajó András*: Látszat és valóság a jogban, i. m. 132—133. p.

¹⁸ *Szabó András*: Bűnözés — ember — társadalom. Bp., 1980. 142—144. p.

¹⁹ *Szabó András*: A bűnözésprognózisok szerkezeti hibájáról. Belügyi Szemle 1985. évi 4. sz. 79—81. p.

²⁰ *Bócz Endre*: A nyomozás és a letartóztatási határidők meghosszabbításáról Belügyi Szemle 1985. évi 10. sz. 8—13. p.

²¹ *Szabó Endre*: A fővárosi nyomozókról. Belügyi Szemle 1986. évi 7. sz. 36—45. p.

A másik nem kívánt hatás, de nevezhetjük befolyásolásnak is, abban jelentkezhethet — részben jelentkezett is —, hogy a munkaterre hivatkozva a kényszerintézkedések terén a garanciák csökkentése, lazítása irányában fejtenek ki nagyobb nyomást. Ez szolgálja a kevesebb ügyben a nagyobb szigor, de kedvezőtlenül befolyásolhatja a garanciák alakulását is. Amikor e veszélyt komolyan tekintjük, nem hallgathatjuk el, hogy a büntető eljárást illetően az egyszerűsítésnek, a célszerűségnek, de a bürokratikus vonások csökkentésének is vannak tartalékai és lehetőségei. A baj akkor következhet be, ha a „nyomás” a garanciák csökkentése irányában erősödik fel.

Előző okfejtésünkéből következő véleményünk abban összegezhető, hogy bár a kényszerintézkedések mai szabályozását nem tartjuk tökéletesnek, sőt ezek bizonyos módosítását is helyénvalónak látjuk, de a módosítás nem történhet elszigetelten, az eljárási rendszertől függetlenül és főleg nem történhet a garanciák rovására.

11. A bűnmegelőzés hatékonyságának fokozása feltétlenül indokolt és időszerű feladat. E feladat megoldásának egyik — bár nem elsődleges és főleg nem kizárólagos — eszköze a büntető eljárás hatékonyságának növelése. Ez a cél azonban csak komplex módon valósulhat meg. E cél megvalósításának egyik fontos eszköze a büntető anyagi jogszabályok rendszeres korszerűsítése és revíziója. Véleményünk szerint ez a korszerűsítés és revízió elsősorban a dekriminalizáció és a depónalizáció irányában haladhat.

A másik lehetséges út a cél előmozdítása érdekében, a büntető eljárás egészének olyan korszerű és hatékony megszervezése, amely a sokszor hangoztatott munkaterheket is csökkentheti. E korszerű megszervezésen részben a jogi szabályozás, részben az intézményrendszer korszerűsítését értjük, addig terjedően, hogy a modern technikai eszközöktől kezdve, az információs rendszer megszervezésén keresztül, a szakképzettség és a hozzáértés növelése is kiemelt figyelmet és megfelelő forrásokat kapjon.

12. A kényszerintézkedések büntető eljárásbeli helyét lényegében csak úgy érthetjük meg és úgy vizsgálhatjuk, ha a büntető eljárási jogviszony szerkezetének jellegzetességeiből indulunk ki. A büntető eljárási jogviszonyra az a jellemző, hogy: rendes körülmények között a büntető anyagi jogviszonyhoz kapcsolódik, azt feltételezi, a büntető eljárási hatóságok határozatai alapján keletkezik, változik, szűnik meg, hatalmi jellegű, az alanyok között előzetes alá- és fölérendeltségi viszony van, a büntető eljárási jogviszony büntető eljárási cselekményekben tükröződik, nyilvánul meg. A büntető eljárási jogviszony ilyen szerkezete nem véletlen. A felelősség vállalása általában nem önkéntes, a jogkövetelés ezen a téren nem jellemző, bár nem is kizárt. Mivel a büntető eljárás mindig személy ellen irányul, ezért az eljárásnak e személyt, illetőleg „rendelkezésre állását” biztosítani kell. A büntetőjogi felelősség megállapítása az eljárásban szabályozott bizonyítás során történik, ezért a bizonyítás feltételeit, eszközeit, a bizonyítékokat is biztosítani kell. A büntető eljárás feladata lehet a már folyó eljárás alatt megkezdett, vagy más jövőbeni bűncselekmény megakadályozása is.

E feladatok megvalósításához a terhelt és más alanyok részéről általában elégséges a büntető eljárási hatóságok hatalmi jellegének, hatalmi túlsúlyának ismerete és az általuk igénybe vehető eszközök — kényszerítő eszközök — tudata. Az esetek egy részében azonban a büntető eljárás hatóságának a felelősségrevonás végett olyan eszközöket is biztosítani kell, amelyek valamilyen kényszer tényleges alkalmazását teszik lehetővé. Ez a kényszer lehet személyi jogokat, vagy vagyoni jogokat érintő.

Az eljárás eredményességének, elsősorban a bizonyítás sikerének biztosítása — végső fokon a büntető igény érvényesítése — érdekében alkalmazott kényszerintézkedések azonban rendszerint összeütközésbe kerülnek a személyi szabadsággal vagy más jogok szabad gyakorlásával, akként, hogy a személyek széles körét tevéssé vagy nemtevéssé kényszerítik, vagy elvonják szabad mozgásukat, vagyoni vagy más alkotmányos jogait korlátozzák.²²

²² Kirdly Tibor: i. m. 45—46. p.

A büntető eljárási kényszerítő intézkedések két jellemző tulajdonságát e helyen ki kell emelni. Egyrészt azt, hogy ezek rendszerint a jogerős bírósági határozat előtt — éppen annak megalapozása és törvényessége érdekében — kerülnek alkalmazásra, másrészt azt, hogy nemcsak a büntető anyagi jogviszony „főszereplőjét”, a terheltet érintik és korlátozzák — bár elsősorban vele szemben alkalmazhatók —, hanem másokat is érintenek, olyanokat is, akik a büntető anyagi jogviszonyban teljesen érdektelenek.

Az előzőek alapján megállapíthatjuk, hogy a kényszerítő intézkedések a büntető eljárásnak olyan sajátos hatósági eszközei, amelyek túlnyomórészt a bizonyítás és ezen keresztül a büntető eljárás célját, a büntetőjogi felelősség kérdésében való döntést szolgálják. Hatalmi eszközökkel kikényszeríthető olyan intézkedések eredményei, olyan jogkorlátozások, amelyek a terheltet kívül más személyek alkotmányos jogait is érinthetik. A büntető eljárási szabályokon belül éppen ezért különös helyet foglalnak el.²³ Közvetlenül érintkeznek társadalmi, politikai viszonyokkal. Korlátozó természetük, továbbá céljuk, alkalmazásuk köre, oka és módja az eljárási szabályokon belül különleges helyet és kiemelt jelentőséget biztosít számukra.

13. A magyar hatályos Be az V. fejezetben a büntető eljárás általános szabályai sorában, „A kényszerintézkedések” cím alatt szabályozza az őrizetbevételt, az előzetes letartóztatást, a lakhelyelhagyási tilalmat, az ideiglenes kényszergyógykezelést, az elővezetést a lefoglalást, a házkutatást, a motozást és a zár alá vételt. A rendbíróság is ebben a fejezetben található. A kényszerítő intézkedések felsorolása majdnem kimerítő. Az európai szocialista kódexek között talán ez a legteljesebb. Ez a szabályozás utal leginkább az intézkedések általános jellegére, közös vonásaikra és kényszerítő tartalmukra.

A kódex általános rendelkezései között, de a nem kényszerítő intézkedések sorában nyert szabályozást az elfogató parancs (119. §). A bizonyításról szóló IV. fejezetben, ezen belül a szakértői bizonyítás körében szabályozza a törvény a szakértői vizsgálat túsására való kötelezést (73. §), és ennek egy speciális változatát, az elmeorvosintézetbe való utalást (74. §), továbbá a szemle túsására való kötelezést [84. § (4) bek.].

A *többi európai szocialista kódex* általában a hagyományos kontinentális szabályozást követi és az egyes kényszerintézkedéseket azok rendszerinti eljárásbeli igénybevételének helyén, pl. a nyomozásról vagy a vizsgálatról szóló rendelkezések között a letartóztatást vagy a vizsgálati fogságot, másokat pedig a bizonyításról szóló rendelkezések sorában szabályoznak. Hasonló volt a *régebbi magyar eljárási törvények szerkezeti, rendszerbeli megoldása is*.

Azt mondhatjuk, hogy a jelenleg hatályos magyar kódex szabályozása, a rendszerbeli elhelyezés szempontjából a legkövetkezetesebb. Ez a szabályozástechnika a kényszerintézkedések általános jellegét, az eljárás bármely szakaszában való alkalmazhatóságát jól emeli ki.

14. Az előzőekben szó volt arról, hogy a kényszerintézkedések köre alkalmazásuk szabályozása az elmúlt évtizedekben alig változott. Jobb szó híján ezt a szabályozás konzervativizmusának neveztük. Ennek a változatlanságnak előnye is és hátránya is volt. Előnyeit abban foglalhatjuk össze, hogy a különböző érdekek, nézetek és „divatok” ellenére a szabályozás tartós maradt. A „változatlanság” egyben óvta a garanciákat.

A hazai szakirodalomban *Szabó András* mutatta be az előző mintegy 100 év büntetőeljárás-stratégiáinak változásait. E változások a tetтарыósságon alapuló klasszikus büntetőjogi iskolától, a tettesre koncentráló reformmúzeteken, majd a társadalomvédelem irányzatán keresztül tértek vissza ismét, nagyjából a kiindulópontira. *Szabó András* a neoklasszikus

²³ Az őrizetbe vétel — amelyet nem csak hatóság alkalmazhat, hanem tettenérés esetén bárki, illetve az ideiglenes kényszergyógykezelés, amelyet úgy és akkor alkalmaznak, amikor nem a büntetőjogi felelősség megállapítása az eljárás célja és eredménye — nem érinti a fogalom meghatározást.

büntetőjog fogalmát használja, amikor a „visszatérésről” beszél: „Az indokolás szinte minden esetben azonos: az emberi és állampolgári jogok egyezségokmányához való csatlakozás megkívánja a személyes szabadság garanciáinak fokozottabb érvényesítését a mai büntetőjogi intézményekben... a neoklasszikus büntetőjog alapelve az, hogy legyen a büntetőjogi beavatkozás kiszámítható, előre látható, de ne vegyen át olyan társadalmi prevenció feladatokat, amelyek megoldására nem képes az egyéni beavatkozás szintjén.”²⁴

Az eljárási jog szabályozását, ezen belül különösen a kényszerintézkedéseket — mondhatjuk: szerencsére — majdnem érintetlenül hagyták az előbbi változások, ezeknek csak korlátozott hatása volt tapasztalható. E hatások közül a fiatalkorúak fogvatartását korlátozó szabályokat feltétlenül előremutatóknak tekinthetjük. Nem feledhetjük el azonban azt sem, hogy a klasszikus iskolától való eltávolodás kedvezőtlen, túlzó eredményei is jelentkeztek, ilyen volt pl. a közveszélyes munkakerülést kísérő kötelező letartóztatás.

Az eljárási jog említett „elmaradása” összességében tehát pozitív jelenség volt. Kedvezőtlen azonban az, hogy a kényszerintézkedések ma is hatályos szabályai túlzott egyoldalúsággal a szabadságelvönás irányába mutatnak. A lakhelyelhagyási tilalom kivételével ma sem ismernek átmeneti intézményt, az eljárási célt többségben szabadságelvönással biztosítják.

Megfontolandónak látszik az óvadék ismételt intézményesítése. Ezzel az intézkedéssel szemben ma már társadalmi, jogpolitikai és osztályszempontok aligha hozhatók fel.²⁵ Időszerű lehet a kezességvállalás esetleg több formájának a bevezetése is. Kezességet vállalhatna a terhelt megjelenésének biztosítására, avagy az eljárás és a büntetés alóli kibúvása megakadályozása érdekében akár erre alkalmas és vállalkozó természetes személy, akár jogi személy, társadalmi szerv vagy a személyek egy csoportja (pl. egy brigád). A kezességvállalást az óvadékkal kombinálni is lehetne. Úgy pl., hogy a terhelt óvadékos legyen, de ennek összege azért lehetne alacsony, mert mellette kezességvállalás is volna.

Ezek az új intézmények esetleg további munkaterhet jelentenének a hatósági eljárás számára. Ez azonban csak látszat. Ezeknek az intézményeknek az alkalmazása azonban a jogszabályi változtatáson túl kétségtelenül szemléletbeli változást is igényelne. Egyet kell érteni ezzel a megállapítással: „Az előzetes letartóztatás... nemcsak az előzetes letartóztatásban levő személynek terhes, hanem az államnak is. Az államnak ugyanis meg kell szerveznie az előzetes letartóztatás végrehajtását és biztosítania kell a szükséges eszközöket is. Azonfelül tőnie kell azt az állandó kifogásolást, hogy nagyobb szükség nélkül korlátozza az egyén szabadságát és jogait.”²⁶ Az előzetes letartóztatás gazdasági, családi, társadalmi nemkívánatos következményeire végezettel már csak utalunk, mint ahogy arra is, hogy a fogva tartó intézetek, nem utolsósorban a sokszor kifogásolható gyakorlat miatt, túlszűfoltak, feladataik teljesítését ez a túlszűfoltaság is hátráltatja. Ezért az előzetes letartóztatás — megfelelő esetekben célszerű — helyettesítésére alkalmas intézmények szerepe és jelentősége sem a büntető eljárási jog tudománya, sem az eljárási gyakorlat szempontjából nem lebecsülendő.

²⁴ Szabó András: Bűnmegelőzési stratégiák Belügyi Szemle 1985. évi 6. sz. 13. p.

²⁵ Polt Péter: Az óvadékról. Belügyi Szemle 1986. évi 7. sz. 11—17. p.

²⁶ Grubač Momcilo: Referátum, kézirat — az említett szegedi tanácskozáson, 25 p.

JÓZSEF HOF SZANG

MESURES DE CONTRAINTE DANS LE SYSTÈME
DE LA PROCÉDURE PÉNALE

(Résumé)

L'étude s'occupe des questions historiques, théoriques et pratiques des mesures de contrainte dans la procédure pénale. L'auteur fait de nombreuses objections critiques sur les règles des droits positifs et la pratique de l'application du droit. Selon sa conclusion de terme, il lui semble juste de remplacer, quelquefois, des mesures de contrainte privative de la liberté avec les institutions assurant un effet semblable (caution, garantie). Il fait prendre en considération d'introduire les institutions ci-mentionnées dans le droit hongrois aussi.